

ՄԵՍՐՈՊ ԵՒ ՍԱՀԱԿ

ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԸՅԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՏԳԵՐԻՒ ԵՈՒ. ԵՍՆՇՆԱԴՈՂ.ՈՂ.ՈՅ

Գիմ 5 Դրուշ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԻԿՐՈՒԹԻՒՆ, ՅՈՒԴԱՐԱՆԵԱՆ

1913

9(47925)

Մ-64

9/47.925

Մ-64

ՄԵՍՐՈՊ ԵՒ ՍԱՀԱԿ

ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

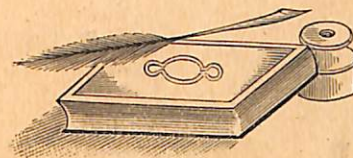
ԿՈՐԻԻՆ

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ ԵՒ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԱԾ ԵՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԱԾ

ԿԻՐԻՃԵԱՆ

(ՀՐԱՆԴ)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

1913

28.06.2013

18.696

Printed in Turkey

ՈՒՂԵՐԶ

ՄԵՐ ԳՐԻ ԵՒ ԳՐԻԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒՆ

Սրբանուհի'ր հոգիներ,

Հայ գիրերու 1500 եւ հայ սպագրու-
քեան 400աւեանի տօնի օրը, պանդոխտ որդիներս, արիւնի
եւ ծխապաւ Հայրենիքի մը տոներներու մեջեւ, կը դառնան
մեր անհաւ յիշատակի:

Հոգիով ու երկիւղած պաշտամունքով այս քարձը Ձեզի՝
ուխտագնացութիւն մըն է դեպի մեզ մեր կոռնկներու
քոչակներով, առաջնորդուած այն շուտեղէն շտապիղներով
որով մեր հոգիներու մէջ եւն եւ որով կանքեղի մը յոյսին
պէս մեր արցունքներովն աչ պապոյցին:

Դո՛ւք մեզի տոնի Գիր եւ Գիրք, —հայրենիքի մը լոռա-
ծնութիւնն էր սոս. Դո՛ւք մեզի տոնեցուցիք մեր Այբուբենը, —
մեր ցեղին յաւերժութիւնն էր սոս:

Ու հիմա երբ շատ անգամ կը մընեն աջերնիս, երբ
գերագոյն յոյսն աչ դեպի անյուսութիւն կը մօտի ըսկա-
պէս, Դո՛ւք կ'երեւաք մեզի շուտեղէն դէմքերով, Ձեր հու-
քիւնը կ'ուռնանկարուի մեր հորիզոնի վերեւ՝ կուրծքեր-
նուդ վրայ խաչին հետ սեղմած Գիր եւ Գիրք. եւ խօսքեր
կուզան մեզի. Շարժում եւ Կեանք են Գիր ու Գիրք. ո՛վ
որ հաւասք ունի Գրի եւ Գրքի՝ կ'անքի շտապիւն եղեւի-
ներու եւ Արեւարի տօններուն պէս:

Երկիւղածօրէն հաւքուրեղով Ձեր Գիրն ու Գիրքը,
արքայ'ջս հոգիներ, կը հաւքուրեւ Ձեր հողն ու փոշին
եւ կ'ապրին Գրի եւ Գրքի դառնանքով:

ԿՈՒՐՃԵԱՆ

606
39

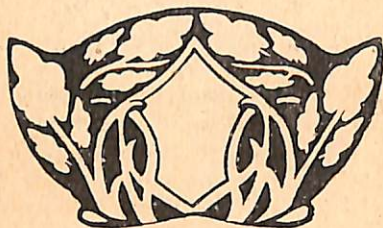
ԱճձՐ.— Կորիւն, բուն հեղինակը նշանագիրներու պատմութեան, Մաքրոցի աշակերտներէն է եւ անոնց մէջ՝ առաջին խումբի «կրստերագոյն»ը իր իսկ վկայութիւնով:

Իր գաւառի ու գիւղի մասին աւանդուած չէ ո՛ր եւիցէ կենսագրական ծանօթութիւն. ու ինչ որ գիտցուած է իր վրայով, իբրեւ կենսագրական ծանօթութիւն, սա է թէ իր Ղեւոնդ աշակերտակիցին հետ դրկուած է Կ. Պոլիս, հաւանաբար, 431ին՝ յունական դպրութիւնը լաւ մշակելու: Այն տեղ կը գտնեն Եզնիկ, իրենց «ընթանեցոյն սննդակից»ը, ինչպէս կը գրէ Կորիւն իր գրի պատմութեանը մէջ, ու Յովսէփ Պողնացի, որոնք կանխաւ Եղեսիա դրկուած էին՝ Ասորի հայրերու գիրքերը քարգմանելու, ու անկէց ալ Կ. Պոլիս անցած՝ թերեւս տրուած պատուէրներու համաձայն: Այդ տեղ կոչուած են «քարգմանիչ», եւ «փափագուած գործը գլուխ կը հանէին».

ԴԱՐՁ.— Երեք տարուան ուսումնական պանդխտութենէ ետք, Կորիւն, իր քարգմանիչ ընկերներովը՝ ձեռագրական առաս պաշարի հետ՝ բերելով Ս. Գրքի «հաստատու նշանակութիւն» օրինակներ, ինչպէս կը գրէ ինքը, Կորիւն, Մաքրոցի վարին մէջ: Կ'երեւի թէ ասկէ ետքն է որ ստացած է հոգեւորական բարձր աստիճան, ընկերացած իր սիրելի վարդապետին՝ անոր *առաջնական* ուղեւորութեանցը մէջ, գտնուած անոր մօտ, ապրած անոր սիրովն ու յետոյ, Մաքրոցի մահուրէն ետք, Յովսէփ Հոգումեցիի, գլխաւորաբար, եւ ուրիշ աշակերտակիցներու խնդրանքովը սկսած գրել իր ուսուցչին վարքը:

Գործը.— Կորիւնի սեփական գործն է «Պատմութիւն Վարուց Մաշթոցի Վարդապետի»: Իբրեւ կենսագրութիւն ո՛րքան ալ պակասաւոր դասեմք փաստերով, մանրամասնութիւնով բեղուն կեանքի մը համար, ինչպէս եւ անուշ Մաշթոցի կիսմեր, մեզի համար կը մնայ, դարձեալ, թանկագին զանա մը թե՛ իբրեւ առաջին փորձ մեր ինքնագիր պատմական դպրութեան մէջ եւ թե՛ իր սեփական հայերէնովը որ առանձին տեղ մը կը բռնէ նոխարեամբ Ագաթեղեղոսի մէջ — ըստ Վիեննայի Մխիթարեան հարց՝ ամբողջն հայ մտքի եւ հայ գրչի ծնունդ— Փաւստոս Բուզանդի մէջ՝ տոմարային լեզուի գեղեցկութեան դրուսով, մասամբ աւելի չափաւոր եւ կանոնի ներքեւ դրուած Մակարայեցոց գրքի մէջ:

Յարգանք իր սուրբ յիշատակին:

Անունը այն անձին որ այս յառաջաբան տողերուն մէջ կը նշանակենք, և որուն կենսագրութիւնը ընեն Կենսագրական լու առաջադրած ենք, կը կոչուէր Մաշթոցի թոց, Տարօն գաւառէն, Հացիկ գիւղի մէջ ծնած, լուսահոգի Վարդան անունով մարդու մը որդի: Մանկական հասակին մէջ ընտելացած հելլէն լեզուի, կը դիմէ Մեծ Հայքի Արշակունի թագաւորներուն արքունիքը(**), և, պալատական դիւանին մէջ, թագաւորական հրամաններուն քարտուղար կ'ընդունուի: և այդ խոշորութիւնը տեղի կ'ունենար Առաւան անունով անձի մը՝ Հայաստանի վրայ հազարապե-

(*) Կորինէ և Փարպեցիէ ետքը, Խորենացիէն սկսելով, մեր նշանագիրներու հեղինակը կոչուած է «Մեսրոպ», և այդ անունն է որ ժողովրդականացած է: Մաշթոցի տրուած անունը, ըստ Ագգապատմութիւն (էջ 268), Մեսրոպ, որ պատմութեան մէջ նախընթացը չունի, շատերէն իբրեւ Մաւ Սեռոյ կամ Տէր Սեռոյ ստուգաբանուած է, ու այդ ենթադրութեամբ հետք եղած է ըսել թէ եկեղեցական ձեռնադրութեան մէջ անունի փոփոխութիւն եղած է: Գայ ուրիշ ենթադրութիւն մըն ալ արաբական մետրուն բառէ մը. իբր թէ եղանակ կամ երանկէյ: Բայց ասոնք կայուն վիճակ մը առած չեն բանասիրութեան մէջ: 2.— Մաշթոցի ծննդեան թուականն է 361, ըստ Ագգպտ. 353:

(**) Տպագրութեան մէջ. «Եկեալ հասեալ ի գաւառն Արշակունեաց» են. Թարգմանութեան մէջ փոխեցինք արժունիք, սա համոզումով որ բնագիրը պէտք է եղած ըլլայ «ի դուռն Արշակունեաց»: Նոյնը կ'ընդունի Նորայր Բիւզանդացի: Ըստ մեզ, դարձեալ, «զուգակացն» և ոչ թէ «զօրականացն», դժուար ըլլալով ենթադրել թէ Մեսրոպ զինուորական բարձր պաշտօնի հասած ըլլայ:

տութեան ատեն։ Աշխարհիկ կեանքի տեղեկացած և զինւորական արուեստի հմտացած՝ սիրելի կը հանդիսանար իր զուգակիցներուն(*)։ Միեւնոյն առիթով աստուածաշունչ Գրքի ընթերցումի ուշադիր, կը լուսաւորուէր և ձեռնամուխ կ'ըլլար աստուածատուր հրամաններու ուսումին։ Եւ, ամէն պատրաստութիւնով ինքզինքը զարդարուն, իշխանական ծառայութիւնները կը կատարէր։

Եւ այնուհետեւ, աւետարանական պատուէրներուն համեմատ՝ մարդասէր Աստուծո ծառայութեանը ինքնամատոյց, կը թօթախէր իրմէ աշխարհական(**) ցանկութիւնները, և, ստանձնելով պարծանքի խաչը, ամենակեցոյց ինչեւայլին կը հետեւէր։ Եւ անոր պատուէրներուն կառնադր յանձնառու, կը խառնուէր Բրիտոսի խաչակիր խումբը, և, առանց ժամանակ կորսնցնելու, միանձնական կարգ կը մտնէր(***) և, Աւետարանին պատուէրներուն համեմատ, շատ ու տեսակ տեսակ չարքաշութեանց կ'ենթարկուէր։ Հոգեւորականներու բոլոր կրթութիւնով անձնատուր կ'ըլլար միեւնորութեան ու լեռնակեցութեան, ծարաւի և նոթութեան, բանջարա-

(*) Մերոպ դիւանական պաշտօնի մտած է Խոսրով Գ.ի օրով, 396-399, իր մանկան կրթութիւնը ստացած Մեծն Ներսէսի դպրոցներուն մէջ և, հաւանաբար, կաթողիկոսին ալ սպասարկած։

(**) Ոչ «իշխանակիր», այլ «աշխարհակիր», ինչպէս դիտած է Նորայր։

(***) Անապատականներու կարգը կը տեսնենք Սահակ Պարթեւի օրով։ Հայրապետը ինքն ալ յանձն առած է կամուր զրկանքներ թերեւս անոր օրինակը ազգած ըլլայ արքունի Դիւանադպիրին որ, թողլով պետական պաշտօնները, մտած է անապատական կեանքը։ Բայց Մաշտոցը ծակամուտ ինքնամոլ ճգնաւոր մը չէ իր հոգուն փրկութեանը զբաղած բոլորանուէր, այլ նոր առաքեալ մըն է, իր հայրենիքի փրկութեանը նուիրուած ամբողջովին։

կերութեան և մթին արգելանքի, խարազն հագնելու և գեանախշտի անկողիններու։ Ու շատ անգամ, աչքերը չփակելով, ոտքի վրայ կ'անցնէր գիշերուան հանգիստն և քունի պէտքը։ Այդ ամէնը կը կատարէր բաւականատեն, այնպէս որ քանիններ ալ գտնելով՝ զանոնք հետեւողներ կ'ընէր իրեն՝ աշակերտելու նոյն աւետարանական սովորութեանը — կենցաղին — ու այդպէս՝ ամէն վերահաս փորձանքներու տոկայով կամաւոր արիութեամբ, Աստուծո սիրելի կ'ըլլար և մարդոց ալ՝ ծանօթաւոր։

Երանելին, այնուհետեւ, իր հետեւողները առնելով, կ'իջնէր Գաղթին անկարգ ու անխնամ թողուած տեղերը։ Գաւառին իշխանը անոր ընդառաջ կը փութար, — երկիւղած ու աստուածասէր հոգի, — և կ'ընդունէր զանի Բրիտոսի աշակերտական հաւատքովը։ Իսկ ան, Մաշտոց, աւետարանական արուեստը ձեռք առնելով, գաւառին այլ և այլ կողմերը կը քարոզէր իշխանին անկեղծ օժանդակութիւնովը, ու դարձի բերելով ամենքն ալ հայրենի աւանդութիւններէն և զիւսպաշտական մոլար սպասաւորութեանէն՝ քրիստոնէական պաշտամունքի կը հպատակեցնէր։

Ու երբ անոնց մէջ սերմանած էր կեանքի խօսքը(*),

(*) Մաշտոց իր քարոզութիւնը կը սկսի Գողթն գաւառէն ուր մինչեւ իր օրերը կենդանի մնացեր է Հեթանոսութիւնը։ Այդ գաւառը աւանդապահը եղած է, երկա՛ր ատեն, մեր հին աստուածներու ու երգած է անոնց օրհնութիւնները։ Ըստ Լէօի (Ս. Մերոպ, էջ 155-156) երգը չէր թողուր որ մեռնի, անհետանայ անցեալը, այդ անցեալին ձայնն էր ան, երգը, որ անուշիկ ելեւէջներով, սրտի հարազատ հնչիւններով միշտ կենդանի կը մնար։ Ու միայն Գողթն է որ կարողացած էր երկար ժամանակ պահել երգերու պատառիկներն ու անմահացնել զանոնք մեր գրականութեան մէջ, ապացոյց մըն է ատ այն բանի մէջ այդ գաւառը պինդ կպած իր հնոթեանը։

գաւառին բնակիչներուն յայտնապէս մեծամեծ սքանչե-
լիքներ կ'երեւէին ու դեւերը^(*) այլեւայլ կերպարանքով,
կը փախչէին զէպի Մարաստանի կողմերը: Նոյնպէս
աւելի հոգացող կ'ըլլար սփոփելու ամենքը առ հասարակ՝
բոլոր ուշադրութիւնը լարած մշտամրմունջ աղօթքի.
բազկատարած պաղատանքի և անդադրուն արցունք-
ներու^(**): Նաեւ կը յիշէր առաքելական խօսքն և կ'ըսէր.
«Տրտմութիւն է ինծի և սրտի անպակաս ցաւ՝ իմ եղբայր-
ներուս և աղգականներուս:

2.

Մայթոց, տրտմական հոգերով պաշարուած ու իբրեւ
թէ ցանցի մէջ պատուած, կը մատնուէր խորհուրդներու
Հայ նշանագիրներու ծփանքի թէ ի՞նչ էլք պիտի գտնէր
գիւղը: Ու երբ օրերով կը
թարթափէր նոյն մտածմունքի մէջ,
վերջապէս կը զիմէր Մեծ Հայքի Սրբազան Կաթողիկո-
սին որ Սահակ անունով կը ճանչցուէր, անոր՝ որ Մաշ-
թոց տրամադիր կը գտնէր նոյն հոգածութեանը և իրեն
գաղափարակից: Ու երկուքը, միակամ և համամիտ

(*) Մաշթոցի առաքելական գործին յաջողութիւնը նկատուած տեսակ
մը հրաշալիք: Իսկ անոնք որ անխող մնալով իր բարոգութեանը՝ շարու-
նակած են հաւատարիմ մնալ իրենց վարչական երգերուն և աստուած-
ներուն, խոյս տուած են զէպի Մարաստան: Ու ատոնք հեծանոսութեան
և ճին աստուածներու պաշտօնեաներ են, դեւեր նկատուած բրիտոնեայ
աչերով:

(**) Մտադիր ընթերցումով կրնանք տեսնել թէ ամէն անգամ որ
Մեսրոպ նոր մտածում մը կ'ունենայ և հոգեկան բոլոր ուժովը անձնա-
տուր կ'ըլլայ զանի արդիւնաւորելու, իր աշակերտ-պատմիչը միայն
աղօթք, պաղատանք ու արցունք կը տեսնէ այդ ջանքերուն մէջ և ատոնց
աստուածացունքն է որ կ'ընէ: Պէտք է ուրեմն հասու ըլլանք թէ «աղօթք»-ը,
իւր բոլոր պարառութեամբը, տեղեւորած աշխատանքն է մեր այժմու
ըմբռնումովը:

ջերմագին աղօթքներով Աստուծոյ օժանդակութեանը կը
զիմեն նախապէս, խնդրելով որ ամէն հոգիները քրիստո-
սաբեր փրկութեանը հասնին: Ու այդ բանը կ'ընէին
օրերով: Յետոյ ամենաբարի Տիրոջմէն սա շնորհքը կ'ել-
լէր որ միաբանեալները^(*) աշխարհաժողով մը գումա-
րէին՝ հայերէն լեզուի նշանագիրներ գտնելու: Շատ
հարց ու փորձեր և քննութիւններ ընելէ և շատ աշխա-
տանքի տոկալէ ետքը, իրենց կանխաւոր փափագելին
կը զգացնէին թագաւորին որուն անունը կը կոչուէր
Վռամշապուհ:

Այն ատեն թագաւորը իրենց կը պատմէր Դանիէլ
անունով ասորի եպիսկոպոսի մը համար թէ երբեմն զիպ-
ուածով գտած է հայերէն լեզուի Սյրուքեն մը: Ու երբ
թագաւորէն այդ տեղեկութիւնը կը տրուի Դանիէլեան
նշանագիրներու համար, կը յօժարեցնեն արքան փոյթ
տանիլ այդ պէտքին համար: Ու ան Վահրիճ անունով
մարդ մը կը զրկէր երէցի մը որ Հարէլ կը կոչուէր և որ
մերձաւոր է Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսին^(**):

Իսկ Հարէլ լսելով այդ բանը, փութով Դանիէլի կը
զիմէր, նախ ինքը տեղեկութիւն կ'առնէր Դանիէլեան
նշանագիրներուն համար, ու յետոյ, զանոնք իրմէն ձեռք
բերած, Հայոց Վռամշապուհ թագաւորին կը հասցնէր՝

(*) Հաւանական է որ երկուքը, Սահակ ու Մեսրոպ, Մամիկոնեան
երկրի բնակիչ, ո՛չ միայն զրեթէ տարեկից, վաղուց իբարու ծանօթներ
եղած ըլլան: Մեսրոպի՝ ի սկզբան կամողիկոսարանի ու յետոյ պետական
ղպիր չընդունուելը ապացոյց է որ ան, թէեւ գիւղի մը գաւակ, աննշան
սերունդէ չէ:

(**) Վռամշապուհ, ըստ խորենացիին, զէպի Միջագետք ուղեւո-
րած է Վռամի հրամանով պարսիկ և յոյն գունդերու մէջ եղած թշնա-
մութիւնը և բաղիտմանը զարեցնելու Այդ առիթով տեղեկութիւն առած
է Դանիէլեան նշանագիրներուն համար:

անոր թագաւորութեան հինգերորդ տարին: Թագաւորը, Ս. Սահակի և Մաշթոցի հետ միաբան, Հաբէլեան զրկուած նշանագիրները ընդունելով, ուրախ կ'ըլլային: Յետոյ երանելի հոգածուները առնելով այդ յանկարծագիւտ տառերը, թագաւորէն կը խնդրեն նորատի սրտաւանոնցմէ շատեր կը տեղեկանային *սաւեռու հանգաւան-իկն*, հրաման կը տրուէր որ անոնց վրայ վարժութիւններ ըլլան, որով՝ Մաշթոց Ուսուցչութեան աստիճան կը բարձրանար ու գրեթէ երկու տարի իր վարդապետութիւնը առաջ կը տանէր նոյն նշանագիրներով:

Բայց երբ անոնք վերահասու եղան թէ այդ նշանագիրները(*) բաւական չէին հայ լեզուի վանկերուն և կապերուն = *հնչիւններուն* և *հեղեղուն*, մանաւանդ որ նշանագիրներն ալ ուրիշ լեզուէ քաղուած և ուրիշ այբուբենի վրայ ձեւուած էին, մէկգի թողուեցան.

Անկէ ետքը դարձեալ նոյն հոգերով կը պաշարուէին Ս. Սահակ և Մարոյց, ու, առ ժամանակ մը, անոնց դարմանին հետամուտ կ'ըլլային: Ուստի՝ երանելի Մաշթոցը, Ս. Կաթողիկոսին հետ միաբան, իրեն հետ առնելով դաս մը պատանիներ, թագաւորին հրամանաւ, սուրբ համբոյրներու իրարու հրաժեշտ տալով, ճամբայ կ'ելլէր Հայոց Վռամշապուհ թագաւորին հինգերորդ տարին, և կը հասնէր Ասորեստանի կողմերը, երկու

(*) Դանիէլեան նշանագիրներու համար ենթադրութիւնները շատ են: Գան որ կ'ըսեն Թէ հին հայ *սաւեռ* էին՝ անգործութեան մատնուած. Կան որ ըսած են Թէ Փիւնիկեան տառեր էին՝ գործածութենէ ինկած. Կան ալ որ ըսած են Թէ Դանիէլի յարմարցուած նորահնար ձեւեր էին՝ ասորականի հետեւողութեամբ: Փարպեցի կ'ըսէ Թէ հինէն մնացած և գործածութենէ Թողուած նշանագիր կային որ Մեսրոպ, յոյն այբուբենի առաջնորդութեամբ, կարգի կանոնի դրաւ:

ասորական քաղաքներ, որոնց շուաջինը կը կոչուէր Եղեսիա ու երկրորդը՝ Ամիդ: Կը դիմէր Բաբելաս ու Ալակիոս եպիսկոպոսներուն: Քաղաքացիները, կղերականներուն և իշխաններուն հետ, ընդ առաջ երթալով հասնողներուն, ինքեւր կ'ընդունէին մեծարանքով ու քրիստոնէավայել հոգածութեամբ:

Իսկ աշակերտասէր վարդապետը, երկու կարգի բաժնելով իրեն հետ տարուած ուսանողները, մէկ քանիները կը նուիրէ ասորական լեզուի ուսմանը, և մէկ քանիներն ալ յունական դպրութիւն ուսանելու համար, կը զրկէ Սամոստացոյց քաղաքը(*), և ինքը, իր վիճակակիցներովը յանձն կ'առնէր դարձեալ սովորական աղօթքները, տքնութիւններն ու արտասուալից պաղատանքները, խոտակերութիւններն ու աշխարհեմ հոգերը, և կը յիշէր մարգարէին ըսածները, թէ «Երբ հեծեծես, այն ատեն պիտի ապրիս»:

Ու այդպէս շատ աշխատանքի կը տոկար մինչեւ որ իր Ազգին համար գտնէր փրկութեան չորհրդ մը: Եւ ահա ամենաչնորհ Տիրոջմէն պարգեւ մը կը տրուէր իրեն, — սքանչելի սուրբ աջով հայերէն նշանագիրներու գիւտը: — Եւ Մաշթոց իսկոյն անուն և կարգ կը դնէր անոնց՝ վանկերով ու կապերով: Ու անկէ ետքը, Ս. եպիսկոպոսներէն հրաման առած, իր օգնականներովը կ'իջնէր Սամոստացոյց քաղաքը, ուր մեծ պատիւով և մեծարանքով կ'ընդունուէր եպիսկոպոսին ու հաւատացեալներէն: Նոյն քաղաքին մէջ կը գտնէր Հռոփանոս անունով անձ մը, գրագէտ հելլէն լեզուի, և անով՝ նշանագիրներուն բոլոր ընտրութիւնները՝ նորագոյնները,

(*) Բնագրին մէջ դրուած կէտադրութիւնով դժուար է հասկնալ հեղինակը՝ Նորայրի ճշգրտմը աւելի բանաւոր Թուեցաւ այս տեղը:

կարճն ու երկայնը, միաւորն ու կրկնաւորը՝ կ'ընէր, կը յարմարցնէր, ու, յետոյ, թարգմանութեան կը ձեռնարկէր իր երկու աշակերտներովը որոնց առաջինը կը կոչուէր Յովնան, եկեղեաց գաւառէն, ու երկրորդը՝ Յովսէփ, Պաղնական տունէն: Ու սկիզբ կը դնէին Սողոմոնի Առակներէն որ առաջին առիթովը կը պատուիրէ իմաստութեան տեղեակ ըլլալ, սապէս ըսելով թէ ճանչցէք իմաստութիւնն և խրատը, ըմբռնեցէք հանձարին խօսքերը: Ու աստ գրուեցաւ այն գրիչին ձեռքովը որ պատանիներ սովորեցուց նոյն լեզուովը գրելու:

Այնուհետեւ հրաժարելով անոնցմէ, քաղաքին եպիսկոպոսէն յանձնարարաբար նամակ կը բերէր Սաորոց եպիսկոպոսին և աստուածատուր նշանադիրները^(*) ի տես կը դնէր անոնց առջեւ որոնցմէ նախապէս ընդունուեցաւ. և, այդ առիթով, Ս. եպիսկոպոսներէն ու հաւատացեալներէն գոհութիւններ կը բարձրանային ի վստօս Աստծու և ի սիրտանա բազմաթիւ աշակերտներու որոնցմէ աւետարտը նամակներ կ'ընդունէր շնորհատուր պարգեւներուն համար: Ու, բոլոր իրեններուն հետ ճամբայ իյնա-

(*) Մեր նշանադիրներու գիւտի աշխատեցանք թուականն է 403. մէկ տարուան հետագոտութիւնով ձեռք բերուած է Դանիէլեան նշանագիրը 404ին. իսկ վերջնական կազմութիւնը լրին Մաշքոցեան տառերու գլուխ ելած է, անկէ երկու տարի ետքը, 406ին: Ենթադրութիւններ կան թէ Մաշքոց Դանիէլեան նշանագիրներու պակասը լրացուց. բայց Կորին որ մեր գրի պատմութեան բուն առաջնորդն է, Դանիէլեան նշանագիրները, իբրեւ մուրացած ու զգաւորութիւն, անհամապատասխան մեր լեզուի, մէկդի կը թողու և կ'անցնի անյիշատակ Ազգապատումի մէջ (էջ 275). «Դանիէլեան նշանագիրները, ասոյ ական կամ սեմական աղբիւրէ բղխած, առանց ձայնաւորի այբուբեն մը եղած պէտք է ըլլային, մինչ Սահակ ու Մեսրոպ յունական դպրութեանց ծանօթ անձեր, հարկաւ արեւմտեան յունալատին այբուբենի գրութեամբ ձայնաւորներով լրացեալ տառեր կը հետաւրտէին կազմել:»

լով, յաջողութեամբ կ'անցնէր օթեւաններէ, և հողերից ու բարխութիւնով կուգար կը հասնէր Հայաստան, Արարատ գաւառի կողմերը, նոր քաղաքի սահմաններուն մօտ, Վռամշապուհի, Մեծ Հայքի թագաւորութեան վեցերորդ տարին:

Մովսէս, թէեւ առաւելութիւնով ոչ պակասագոյն, ա'յնպէս հրճուելից չէր Սինա լեռնէն իջած ատեն, վասն զի այն աստուածատուր կըր, չարագործ ժողովուրդին համար Աստուծոյ գրուած հրամանագիրը, օրէնքի տալիս լինելը, անոր ձեռքէն իր բազումներուն վրայ առած կ'իջնէր, անոնք տիրադրութեան, կոնակնին դարձուցած գէպի տէրունական պաշտօնակիր, իրենց ձեռքով կուռած ձուլածու հորթին երկրպագութիւն կ'ընէին, և տիրոջ հրամանաբերը, Մովսէս, տխուր և սրտաբեկ կ'ընէին^(*). ու այդ թախծութիւնը յայտնապէս կը տեսնուէր կողմերէն տախտակներէն: Իսկ այս երանելին, Մաշքոցի, որու համար կը ճառեմ, այդպէս չպատահեցաւ. ընդհակառակը, ինքը լցուած է հողեւոր բերկրութեամբ՝ արդէն գիտնալով թէ զինիք պիտի ընդունէին սիրով և ուրախալից յուսով աւետարտը ճամբու կը սպասէին:

Ու թող յանդգնութիւն չհամարուի թէ ինչպէս խոնարհ մը կը հաւատարեցնենք աստուածախօս Մովսէսի հետ. հաւատքովը ատկէ աւելին ալ կրնանք:

Արդ երբ ան, Մաշքոց, կը մօտենար թագաւորական քաղաքը, լուր կը տրուէր թագաւորին և Սուրբ Հայրապետին, որոնք, իրենց հետ ունենալով բոլոր նախարարական բազմութիւնը, քաղաքէն դուրս՝ Ռահ գետին

(*) Տպագրութեան մէջ «լացուցանէին». բայց Թարգմանիչը կ'ենթադրէ որ բնագրին իսկական բառը ըլլալու է «կացուցուցանէին». տալիս՝ «սրտառուչ և սրտաբեկ կ'ացուցանէին» և ոչ թէ «լացուցանէին»: Նոյն դիտողութիւնը Նորայրի բով (էջ 91):

եղերքը կը հանդիպէին երանելիին : Այն տեղ՝ իրարու տալով ցանկալի ողջոյնը , ցնծալից խօսքերով , հոգեւոր երգերով և բարձրաձայն օրհնութիւններով կը դառնային քաղաքը և ուրախութեամբ կ'անցնէին տօնական օրերը^(*) :

Այնուհետեւ՝ աւետարանական քարոզութիւնը ձեռք առնելով աստուածային մշակութեամբ , կը թարգմանէին , կը գրէին և կը սովորեցնէին , մանաւանդ ուշադիր ըլլալով տէրունական հրամաններուն բարձրութեանը , սխալ մատենագրելի և պահեստ յաջորդ դարերուն . . . : Այն ատեն մեր երանելի և ցանկալի հայրենիքը չափէ դուրս սքանչելի կը հանդիսանար , Հայաստան , ուր , յանկարծ , օրէնադիր Մովսէսը՝ մարգարէական դասովը , ու յառաջադէմ Պօղոսը՝ բոլոր առաքելական գունդովը , Բրիտոսի

(*) Լէօ, իր Ս. Մեսրոպին մէջ խանդավառ տողերով կը նկարագրէ պատմական այդ դէպքը : «Մեծ բազմութիւնը շարժվում է Արարատեան դաշտի վրայ. նորա մէջ է այն ամէնը, ինչ երկրի պատիւը, իշխանութիւնը հարստութիւնն է մարմնացնում Նա դիմում է դէպ ի Ռահ գետը՝ դիմաւորելու Ասորիքի ճամբորդին, որ եկել է, կանկ է առել գետին ափը և երկիրը գնում է պաշտօնապէս ընդունելու, վաւերացնելու նորա գիւտը : Ուրախութեան աղաղակները որոնք մնդում են օդին մէջ՝ վկայում էին որ այդ ընդունելութիւնը, վաւերացումը սրտագին է. որ ամենքը հասկանում են թէ ի՞նչ է ճանապարհորդ վարդապետի բերածը : Մեծամեծները, թագաւորը, կանուղիկուրը, նախարարները ողջագոյրվեցին Մեսրոպի հետ : Եւ ամբողջ բազմութիւնը, աւելի հանդիսաւորութիւն հաղորդելով իր գնացքին, սկսեց վերադառնալ դէպ ի Վարդապետ. ճանապարհին՝ եկեղեցական դասը երգում էր, ցնծութեան աղաղակները անընդհատ բարձրանում էին ամբոխի միջից : Հայոց մայրաքաղաքը հրճուանքով ընդունեց իր մէջ այդպիսի հանդէսով և օրհնութիւնով բերված գանձը, տօնեց այդ վերադարձը : Ժողովրդական բուն համակրանքներ միանգամայն համապատասխանում էին այդ գործի ոգուն, որ կատարել էր Մեսրոպը : Մի բոլորովին ժողովրդական գործ որ կատարուել էր ամենքի համար. Թէ՛ թագաւորի, Թէ՛ նախարարի, Թէ՛ վերջին նախարարի համար. Ամենք՝ պիտի վայելէին մեծ բարիքը : (179 էջ)

աշխարհակեցոյց Աւետարանին հետ , Ս. Սահակի ու Մաշրոցի ձեռքովը՝ հայերէն լեզուով ու հայերէն խօսելով :

Եւ ահա սրտալիր ուրախութիւն և ակնալայել հայելին , որովհետեւ երկիր մը որ անունը անգամ լսած չէր այն կողմերուն ուր սքանչելիքներ կատարուեցան , խելամուտ կ'ըլլար աստուածատուր բոլոր աւանդութեանց . . . : Հայաստանի այլ և այլ կողմերէն , գաւառներէն կը դիմէին գիտութեան բացուած աղբիւրը , Արարատ , թագաւորներուն և հայրապետներուն կայանը : Եկեղեցիին սիւները , Ս. Սահակ եւ Մաշրոց , ձեռնամուխ եղան աւետարանչութեան գործին , հայերու մէջ , այլ և այլ տեղեր զրկելու ճշմարտութեան աշակերտականները որոնք բաւարար էին ուրիշներու քարոզութեանը , և ատոնց իբր կանոն ու օրինակ կ'ընծայէին իրենց անձն ու իրենց արդիւնքը . կը վարդապետէին իրենց առնչութեալից արքունիքը , ազատագունդ բանակը : Երանելի Սահակը ա'լ աւելի քրիստոնէական ուսմանը կը զբաղեցընէր Մամիկոնեանները որոնց առաջինին անունն էր Վարդան , Վարդկան կոչուած , և այսպէս կը ջանար ճշմարտութեան հասցնել ուրիշները^(*) :

(*) Լէօ. «Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցները միայն հոգեւորականներ եւ հոգեւոր զիբբեր թարգմանողներ պատրաստելու նեղ ու սահմանափակ նպատակին չէին ծառայում : ձիշտ է, ամենից առաջ եւ ամենից շատ եկեղեցու հոգսերն էին նկատի առնըվում, եւ Մեսրոպը իր աշակերտներին սովորեցնում էր եւ ճգնողական խիստ կեանքի զրկանքներին, որպէս զի նրանք տոկուն եւ չարքաշ գործիչներ դառնան, —բայց եւ այդպէս պարզ կոներանոց չէին այդ դպրոցները. նրանք պատրաստում էին եւ աշխարհական մարդիկ : Բոլոր դասակարգերը, սկսած արքունից մինչեւ զիւղացի երկրագործը, աշակերտներ էին ուղարկում այդ դպրոցները : Նոյն իսկ հայ կիներ, հեթանոսական հասկացողութեան ժամանակ տնային մի ստրկուհի, մօտենում էր գրբին, ժամանակի լուսաւորութիւնից բաժին

Երանելի Մաշթոց, այնուհետև, կարողիկոսեն հաւանութիւն առնելով՝ հեթանոսական ջրճաններու մէջ կեանքի խօսքը սերմանելու, իրեն օգնականներովը հրա-
ժեշտ կուտայ և անոնց գլխաւորներուն հետ որ հետեւ-
եալներն են, Տիրայր՝ Խորձեան գաւառէն, Մուշէ՝ Տարոն
նահանգէն, և Աւետարանի ուրիշ աշխարհն սպասարկողնե-
րու հետ որ չննք կրնար նշանակել իրենց անուններովը,
կ'երթար էլ հասնէր Գողթն գաւառի մօտ, իր առաջին
դաստակները: Եւ հոն, իր սովորական ընտանութեամբը,
ձեռք առնելով վարդապետութիւնը, բարեպաշտ Շարա-
թին օժանդակութեամբը, գաւառը կը լեցնէր Աւետա-
րանին փրկութիւնովը և զիւղերու մէջ կը հաստատէր
վանականներու կարգը:

Անկէ կ'եկէր սահմանակից Սիւնիքը, ուր կ'ընդունի
զինքը, աստուածատուր հնազանդութիւնովը, Սիւնիքի
Վաղինակ իշխանը, և անկէջ ալ, առաջադրուած գործին
համար, պէտք եղած օգնականութիւնը գտնելով, կ'այ-
ցելէ Սիւնիքի բովանդակ սահմանները: Եւ մանուկներ

էր ստանում: Մայրենի լեզուն այդ անխօս արարածներից պատրաս-
տում էր հասարակական ոյժ, որ շուտով հրապարակ եկաւ իբրեւ
մի նոր, հրաշալի երեւոյթ: Ս. Սահակը իր ծնւթով դպրոց մտցրեց
իր երեք թոռներին — Վարդան Մամիկանեանին եւ նրա երկու
եղբայրներին. ուրիշ նախարարական տոհմերն էլ աշակերտներ էին
տալիս. դրանցից մէկն էր մեր ծանօթ Վահան Ամատունին: Բայց
գարմանալին այս չէ: Խուլ, կորած գիւղերից մարդիկ են դուրս
գալիս, որոնք հռչակում են թէ իրանց երէց՝ Իջաւանք գիւղից,
Արրահամ սարկաւազ՝ Արած գիւղից եւ այլն: Զարմանալին անոնց
է. բուն ժողովրդական տարրը որ մինչեւ այդ հարկատու էր միայն
եւ այս կամ այն իշխանի հպատակ, գործիչներ է հանում իր միջից
եւ ազդում է երկրի ընդհանուր ծակատազրի վրայ: (Ս. Մեսրոպ,
էջ 185):

ժողովելով վարդապետութեան ուսմանը համար, մանա-
ւանդ բիրտ և վայրենի կողմնու մանուկները, կը կրթէ
ու կը խրատէ զանոնք, այնպէս որ այդ վայրենագոյն-
ներէն տեսուչ եպիսկոպոսներ կը կարգէ Սիւնիքի եկե-
ղեցիներուն:

Այդ ժամանակ, բարեբախտաբար, Սիւնիքի իշխա-
նութեան զուլս կ'անցնէր Վասակ Սիւնի — խոհեմ, հան-
ճարեղ և յառաջամիտ անձնաւորութիւն, որ իր օժանդա-
կութիւնը կուտար Աւետարանի վարդապետութեանը:

3.

Մաշթոց, — երկար ուղեւորութիւններէ և այցելու-
թիւններէ ետքը — կը դառնար Մեծ Հայքի կողմերը,
Նաւանգիրներու և գալով սովորական տեղերը, մտեր-
գիսէն ետքը մական ողջոյնը կուտայ Ս. Սահակի և
ամէն պատահողներուն. տեղեկութիւն
կը հաղորդէ նոր գործուած իրերու համար:

Երկու երանելիները, այնուհետև, մտադիր կ'ըլ-
լային աւելի արժեցնելու և զիւրացնելու իրենց Ազգին
դպրութիւնը. Մեծն Սահակ կը ձեռնարկէր թարգմանե-
լու և գրելու՝ իր կանխաւոր սովորութեանը համեմատ:
Հարկ կ'ըլլար նորէն աշակերտներէն երկու եղբայրակից
դրիկ զէպի Ասորեստանի կողմերը՝ Եղեռիա քաղաք,
Յովսէփի որ վերը յիշուեցաւ ու Եզնիկ, Արարատի գաւա-
ռէն, կողք գիւղի մէջ ծնած, և Նաւակալով որ ասու-
րական լիզուէ հայերէնի թարգմանեն ասորի ս. Հայրե-
րու աւանդութիւնները: Իսկ թարգմանիչները հասնելով
այն տեղ ուր զրկուեցան և կատարելով հրամանները,
կը զրկեն զանոնք պատուական Հայրերուն և կ'անցնին
կ'երթան զէպի Յունաստանի կողմերը, ուր ուսանելով
և հմտանալով քաղցանակից կը կարգուէին հելլեն լեզուով:

Յետոյ, մէջտեղը ժամանակ մը անցնելէ ետքը, ուրիշ քանի մը եղբայրակիցներ ալ Հայաստանէն կ'իջնէին դէպի Յունաստանի կողմերը, և որոնց առաջինին անունն էր Ղեւոնդ, ու երկրորդինը՝ ինքս Կորիւն, որ միացած Եգիպտոս մեր ընտանեկոյն աշակերտակցին, Կ. Պոլիս քաղաքին մէջ, աշխտեղ, հոգեւոր պէտքերու համար եղած միաբանութիւնով, փափագուած գործը գլուխ կը հանէինք: Անկէ ետքը, մեզի հետ ունենալով Աստուածաշունչ Գրքի վաւերական օրինակներ, չնորհա-գիր Հայրերու աւանդութիւններ, և Նիկիոյ ու Եփեսոսի ժողովներու կանոններ, Հայաստան կը դառնայինք և մեր Հայրերուն առջեւ կը դնէինք ս. Եկեղեցիին բերուած Կտակարանները:

Իսկ երանելի Սահակը, որ կանխաւ յունաբունէ հայ լեզուի փոխած է եկեղեցական գիրքերու ամբողջութիւնը, նաեւ, ս. Հայրապետներու իմաստալից գործերը, Եգիպտոսի հետ ձեռք առնելով դարձեալ կանխաւոր՝ յանկարծա-գիւտ և ճեպով կ'աւարտած թարգմանութիւնները, կը հաստատէր բերուած ճշմարիտ օրինակներով, ու երկուքը կը թարգմանէին ս. Գրքի շատ մեկնութիւններ ալ: Ու այդպէս, նոյն Հայրերը գիշեր ու ցորեկ ընթերցումներու կուտային իրենց բոլոր ժամանակը, և, ատոնցմով ծաղ-կած ու շահաւետուած, բարի օրինակներ կը հանդի-սանային իրենց ընթերակիցներու՝ իրենց ուղղութեանը առաջնորդ ունենալով առ թէ «Ուշադիր եղիւ ընթեր-ցումի. ունեցած չնորհքներուդ անպիտի մի գտնուիր. խորհէ այդ բանին վրայ և շարունակէ. եթէ ընես առի-կա, թէ՛ ինքզինքդ կը փրկես և թէ՛ անոնք որ քեզի ունեցողի կ'ըլլան»:

Իսկ երանելի Մաշթոցը դարձեալ կը սկսէր այնուհե-տեւ, բարձրագոյն և գերազանց վարդապետութիւնովը,

յաճախաւոր ճառեր չինել մարգարէական գիրքերու նիւ-թէն և լուսաւորութենէն, լի աւետարանական ճաշակ-ներով: Այդ ճառերուն մէջ նմանութիւններ և օրինակ-ներ կ'առնէր անցաւոր բաներէ որ տխմարներու և նիւ-թական բաներով զբաղողներու հեշտընկալ և դիւրամբռնելի ըլլան՝ զանոնք սթափելու և արթնցնելու համար:

Այդ ժամանակ Հայաստան բերուած են սուտապա-տում գիրքեր, — Թէոդիոս անունով հոռոմի մը ընդ-վայրախօս աւանդութիւնները: Ուստի Ս. եկեղեցիներու սիւնողական(*) Հայրապետներ կը գրէին Սահակի և Մաշթոցի: Ու անոնք ճշմարտապէր փութով իրենց երկ-րէն դուրս վանեցին, որպէս զի սատանայական ծուխը չխառնուի լուսաւոր վարդապետութեանը(**):

4.

Երանելի Սահակը, անկէ ետքը, տարիքը առած, ճշմարիտ հաւատքով և աստուածարեւ պտուղներու

(*) Տպագիր օրինակին մէջ սխալման, ասորական ծերեհա-յով մեզի անցած յոյն բառ, ըստ Նորայրի synodos=Սինոդոս, որով ուղղելի է՝ սխալման ոչ թէ սխալման: Այս վերջին վրիպակագրու-թիւնով կը գտնուի Եւսեբիոսի եւ Սիրեբիանոսի մէջ: Առաջինը՝ «Ժողովեցաւ Սխալման ի Հռոմ», երկր. «Յետ նոցա Նիկեական Սխալման զնոյն հաստատեաց»:

(**) Կեղծ Կորիւնի մէջ աւելի յստակ գրուած է թէ Եփեսոսի ժողովէն հալածուած քանի մը հոգիներ, որոնց մէջ է Թէոդորոս անունով մէկը, ծեռք անցնելով Սամոսատացի Պօղոսին ու Նեոտորի աղանդին զիրքերը՝ համաձայն պարզամիտներու եւ դիւրահաւաննե-րու, մեր աշխարհը եկան եւ կ'ուզէին սովորեցնել այդ մոլար հեր-ծուածք: Ասոր համար ս. Ժողովէն նամակներ գրելով՝ կը զգացը-նէին Սահակի եւ Մեսրոպի: Եւ անոնք ալ ճշմարտապէր փութով իրենց երկրէն դուրս կը վանէին այդ կամակոր հերձուածողները, որպէս զի սատանայական ծուխը չմտնայ լուսաւոր վարդապե-տութեանը:

Ս. Սահակի
և
Մաթթոցի մասի

բարեբախտութիւնը գեղեցկացած, Պարսից Յազ-
կերտ թագաւորին՝ Վառմի որդիին առա-
ջին տարին, Բագրեւանդ գաւառի Բլրոց
գիւղին մէջ, Նաւասարդ ամսուն վերջը՝
իր ծննդեան յիշատակուած օրը, օրոշան երկրորդ ժամուն,
անուշահոտ իւղի պաշտամունքի ատենը, հոգին կ'աւան-
դէր աստուածահաճոյ աղօթքներով՝ բոլոր ողջ մնացող-
ներն ու ինքզինքը յանձնելով Ասածու ամենապահ չնորհ-
ներուն:

Իր ձեռասուն աշակերտները, որոնց գլխաւորը կը
ճանչցուէր Երեմիա անունով — սուրբ և բարեպաշտ հոգի—
Դուստր կոչուած իշխանուհիի մը հետ որ Վարդանին
կինն էր, և ուրիշ շատ սուրբեր ալ հաւաքուած, կը
վերցնէին Սուրբը թաղմանական ամէն հանդերձանքով,
սաղմոսներով օրհնութիւններով և հոգեւոր երգերով, և
քանի մը օրէն, գիշերը ցորեկին խառնելով, կը հասցը-
նէին մինչեւ անոր սեփական գիւղը՝ Աշտիշատ: Եւ հոն
մարտիրոսական խորանը՝ սուրբերու արկղին մէջ ամփո-
վելով զանի անուշահոտ խոնկերով, քրիստոսական
կնիքով կը դնէին, օրինաւոր յիշատակութիւն կը կատա-
րեն անոր վրայ և այնուհետեւ կը դառնան իրենց տեղերը:
Ատոնք նոյնպէս, ամէն տարի, նոյն ամսուն մէջ համա-
խորհուրդելով՝ նոյն յիշատակը կը տօնեն այն տեղ(*):

Իսկ անոր երանելի զուգականը, Մաշթոց ըսկ կ'ու-

(*) Ս. Սահակի մահը տեղի ունեցած է՝ 438ին, Նաւասարդի
30րդ օրը: Աշտիշատը Լուսաւորչի տան սեփականութիւնն էր եւ կը
գտնուէր Մամիկոնեանց նահանգին մէջ: Այդ տեղ մեծցած էր
Սահակ ու թաղուեցաւ իրենց այդ պապեանական գիւղին մէջ: Այսօր
Տէրիկ կոչուած հայ գիւղի մը մօտ, մէկ մարդաշատ բարձրութեամբ
շէնքի մը մէջ, կիսով չափ պատին խառնուած մրճոտ քարի մը ներ-
քեւ կը պաշտուի Ազգին ամենէն մեծ Հայրապետը, մեր դարու-
թեան եղական սրբութիւնը: Իր մօտ կը գտնուի ուրիշ գերեզման մը,

գեմ, լսելով ու Սահակի մահուան գոյժը, կը համակուէր
անձկարեաց տրտմութիւնով, արտասուալից ողբերով և
ծանրաթախիծ սուգով, և կ'ըսէր որ եթէ ս. Առաքեալը,
անմիջապէս իրեն քով չգտնելով իր սիրելի Տէտոսը(*),
կ'ըսէր թէ անհանգիստ է իր հոգին, ո'րքան աւելի
ուրեմն ողջ մնացողներուն համար մեծ վիշտ է սիրելի-
ներու կեանքէ բաժնուիլը: Բայց թէպէտեւ մենութեան
տրտմութիւնը թոյլ չէր տար զուարթանալ, սակայն
անթերի առաջ կը տանէր աւետարանական ընթացքը,
սուրբ եկեղեցիին հովութիւնը, ու իր ջանքը կը կրկնա-
պատկէր՝ ամենքը յորդորելով դէպ ի առաքինական
բարութիւններ: Եւ գիշեր ու ցորեկ ծոմ կեցած, աղօթք-
ներով, պաղատանքներով և բարձրաձայն խօսքերով կը
յիշեցնէր աստուածադիր պատուիրանները, կը զգուշացնէր
ամէն մարդ, և մինչեւ իսկ, շատ անգամ կը յանձնա-
րարէր խստամբեր կեանք և չարքաշութիւն, և մանա-
ւանդ, տէրունական հրամանին համեմատ, մտքի առջեւ
ունենալով իր վախճանին օրը, ո'չ մրափ կուտար իր
արտեւանութիւն և ո'չ քուն՝ իր աչքերուն, և այդպէս
կը շարունակէր մինչեւ որ կը հասնէր իր տէրունական
խաղաղութեանը:

Ու երբ այդպէս կ'արծարծէր իր մօտաւորներուն
հոգեւոր եռանդը ու շատ խրատական և զգաստացուցիչ

աւանդութեամբ Վարդանի Շուշանիկ աղջկանը եւ կամ անոր Դուստր
կնոջ գերեզմանը, — երկու սիրելագոյն անուններ, մէկը իր արե-
նակցական եւ չարչարանքի, միւսը իր հարսնութեան կանցե-
րով, այն Դուստրը, Գորիւնի նշանակած տխորոտով՝ իշխանակինը,
որ զուէս կեցաւ Հայրապետին եւ նշխարներուն փոխադրութեանը
եւ ընկերացաւ թաղումին մինչեւ վերջին րոպէն: Իսկ Աշտիշատի
մայր եկեղեցին շատ մօտիկ է, հիմերն ալ տակաւին հողէն դուրս
ցցուած:

(*) Ոչ «Տիմոթէոս», ինչպէս է տպագրութեան մէջ:

նամակներ կը դրկէր ամէն գաւառները, նոյն տարին, լուսահոգի Սահակին վախճանէն վեց ամիս անցնելէն ետքը, ս. Վարդապետին հետ Հայոց բանակը կը գտնուէր Արարատեան Նոր քաղաքը = Վաղարշապատ, ուր Սուրբը, սակաւօրեայ հիւանդութենէ ետքը, նոյն հոգեկրօն վարքով կը գտնէր իր քրիստոսակոչ վախճանը Մենական ամսու տասներեքերորդ օրը(*): Ու երբ աչակերտներէն կը դատուէր և Բրիստոսի գունդը կը խառնուէր, ցաւերէ թեթեւցած և սթափուած, նստաւ ժողովին մէջ, ձեռքերը տարածելով՝ աստուածային չնորհներուն կը յանձնէր ողջ մնացողներն և օգնութիւնը կը հայցէր անոնց համար:

Այն տեղ հաւաքուած գլխաւոր աշակերտներուն անուններն են՝ Յովսէփ որ յիշեցինք ի սկզբան, Թադիկ, — ատոնք երկուքն ալ պարկեշտ հոգիներ, ս. Գրքի հրամաններուն ուշադիր հետեւողներ: Զինուորական պաշտօնատարներէն կը գտնուէին՝ Վահան Ամատունի որ Մեծ Հայքի հազարապետն էր և Հմայեակ Մամիկոնեան — նոյնպէս պատուական անձնաւորութիւններ, երկուքս զած ու պատուիրանապահ: Ու մինչ Սուրբին ձեռքերը տարածուած էին դէպ ի երկինք, հրաշալի երեւոյթ մը, — խաչանման, լուսագեղ և շողաւոր ձեւ մը, որուն ամէն ոք ինքնատես կ'ըլլար և ո'չ թէ ընկերներու պատմութենէն տեղեկացած — կը պարզուէր ապարանքին վերելը ուր երանելին կը վախճանէր: Ան սէր և միաբանութիւն կտակելով սուրբերուն, օրհնութեամբ կը պսակէ հեռաւորներն ու մերձաւորները, և հաճոյական աղօթքներ ընելով՝ հոգին կ'աւանդէ(**):

(*) 439 փետր. 17:

(**) Ժողովրդային աւանդութիւն մըն է, տակաւին այսօր իսկ պահուած մեր տուններու մէջ թէ արդարներու հոգիները, մինչև

Եւ անա Վահան ու Հմայեակ առնելով զանի մեռելական պատրաստութեամբ, աշխարհախուժը բազմութիւնով, սաղմոսներով և օրհնութիւնով, վառուած կանթեղներով և բորբոքուած ջահերով, լուսաճաճանչ չոլոր գունդովն ու յառաջընթաց լուսաւոր խաչանչանով կը դիմեն Օշական, կը մտնեն մարտիրոսարանը և օրինաւոր յիշատակութիւնը կը կը կատարեն: Այն ատեն տեսիլքը աներեւոյթ կ'ըլլայ, և անոնք կը դառնան իրենց տեղերը:

Ատկէ երեք տարի անցնելէ ետքը՝ Վահան Ամատունի կը յաջողի, քրիստոսասէր փութով, սքանչելի խորան մը կանգնել տալով քարերէ, քանդակազարդ, խորանին ներքսագոյն կողմը յորինելով սուրբին հանգրստարանը: Նոյն խորանին համար — յիշատակարան Բրիստոսի մարմինին և արիւնին — կը պատրաստէ ոսկիով և պատուական քարերով ընդելուզուած փայլուն, գունագեղ, վայելուչ սպասներ: Եւ միասին գումարուած ամէն սուրբերու հետ, Վահան Առևտունի խորանին հանգստարանը կը տեղափոխէ լուսահոգի Մաշթոցը:

Արդ, ո'չ թէ հին զրոյցներէ տեղեկացած գրի առինք այս պատմութիւնը լուսահոգի հայրերուն որոնց կերպարանքին մենք անձամբ տկանատես եղանք, առնթեալակաց՝ իրենց հոգեւորական գործքերուն, ականջալուր՝

իրենց թաղմանը ըստէն կամար կը կապեն մեռելին վերեւ, եւ մարդիկ, — անշուշտ արժանաւորներ ըստ բարեպաշտիկ զրոյցներու — ինքնատես կ'ըլլան այդ շողաւոր տեսիլին: Ո՞վ կար Մաշթոցէն աւելի սուրբ որ չմեռած իսկ, իր կատարած գործքերովը խառնուած էր հրաշքի: Ըստ այդմ՝ երկուքս ձեռքներ, անոնք որ իր շունչին ներքեւ ազգուած էին իրմէ, իրենց վարդապետին սրբութիւնովն եւ սիրովը խանդավառ աչքերուն մէջ ընականաբար պիտի ունենային շողաւոր երեւոյթ մը, խաչանման. — այն լուսեղէն հոգին ուրկէ դժուար էր բաժնուիլ:

անոնց չնորհապատում զասերուն, և իրենց հետեւող՝ աւետարանական պատուէրներուն համեմատ: Այսպէս ահա, ոչ թէ առտ ու փուտ խօսքերով, ճարտասուն լեզուով ինքնահնար կենսագրութիւն մը մատենագրեցինք մեր հօրը մասին, այլ շատ բան մէկը թողով, նշանաւորներէն քաղուած ըրինք և ընդհանուր պարզեւները աւանդեցինք, — բաներ որոնք յայտնի են ոչ թէ մեզի, այլ անոնց որոնք այս գիրքը կը կարդան(*): Որովհետեւ չէինք կրնար իրենց, Սահակի եւ Մաշքոցի բոլոր ըրածները կտակազրել, այլ այն սուրբերուն շատ արդիւնքները զանց ընկով(**), կարեւորները մանրակրկիտ պատ-

(*) Տպագրուած օրինակին մէջ այնպէս կը հասկցուի թէ Կորիւնի գրածէն ու անկէ առաջ *ցիրիւ* ալ կան որոնց մէջ յիշատակուած բլիւն Մաշքոցի գործերը եւ որոնց ընթերցողները կրնան գիտակ ըլլալ անոնց. կ'երեւի թէ սխալ մը, չա՛հ մանր, անուշաւանդապիտ ձեռագրողներէ եւ կամ գրաւորական վրիպակէ մը սպրդած է, զմասեանս, փոխանակ զմասեանս, «ն» մը: Ըստ այդմ՝ փոխանակ քարգմանելու գիրքը = զմասեանս, փոխեցինք՝ այս *ցիրիւ* = զմասեանս: Կորիւնը այդ խօսքով կ'ակնարկէ իր ժամանակակիցները, զիսաւորաբար Յովսէփ Հոդովեցի եւ այն առակերտակիցները որոնք երկար բացակայութենէ ի դարձին Հայաստան՝ մեռած գտան իրենց պարծելի ուսուցիչները, Սահակ եւ Մաշքոց: Կորիւն յայտնապէս կ'ըսէ թէ այս գիրքը մասնագրած է մասնաւոր խնդրանքով այն առակերտներուն որոնք մեծ մասամբ տեղեկ էին իրենց Ռուսիացիներու նախընտրած գործերուն: Այդ իմաստով պէ՛տ է հասկնալ Կորիւնի «Որք ոչ միայն մեզ, այլ եւ որ զմասեանս ընթերցունք՝ յայտնի են» խօսքը:

(**) Իցիւ՝ թէ զանց չառնուէին այդ սուրբերուն շատ արդիւնքները, եւ մենք ունենայինք այսօր մանրամասն պատմութիւն երկու հոյակապ անձնաւորութեանց կեանքին: Բարեպաշտի մեծամեծ մը, ինչպէս կ'երեւի. — անուշաւանդապիտ ժամանակին տիրող ոգին համեմատ — մէկ կողմէ ամէն կատարուած անհատական գործեր աստուածային շնորհի վերագրած է եւ միւս կողմէ զանց բրած է բաներ որոնք — քերես շատ կարեւոր մեզի համար — այսօր մեծ արժէք պիտի ունենային իրենց պատմական աւանդութիւնով:

մեզու համար, պարագաները ըսինք ո՛չ թէ ի պատիւ սուրբերուն որոնք ամենապարծ և կենդանատու խաչովը ճանչցուեցան ու յարգուեցան, այլ իբրեւ օրինակ իրենց հոգեւոր օրգիւններուն և անոնց որ դարէ դար ճշմարտութիւնը պիտի սովորեցնեն(*):

(*) Մաշքոց ապրած է, Կորիւնի յայտնի խօսքերովը, ուրսուն տարի: Իր պէտքը հասակին մէջ անուշաւանդապիտ ըլլալ որ անագին աշխատանք մը, — հայ նշանագիրներ եւ անոնց շնորհիւ՝ փառաւոր դպրութիւն մը — մէջտեղ եղած էր իր անցողագործ համարովն ու իրենցներուն արդիւնաւոր գործակցութիւնովը, կը օրհնապատուէր սիրելիներէ, ձեռնասուն առակերտներէ որոնք իր դպրոցի լեզուն գիտէին ու կը գրէին վարդապետներէ, սեանչելի հայերէնով մը: Բայց ինչպէս դիւրին է հետեցնել՝ Սահակ Պարբեւի մահը ներգործած է իր արքիմանիքին ծանրապէս և գուցէ փութացուցած իր մահը անոր ետեւէն:

Իր մահուան քուսակին է 439 Մեհեկանի 3, այսինքն՝ նոյն տարուան փետր. 17: Թաղմանը համար, ըստ աւանդութեան Խորենացիին, որ կ'ըսէ թէ «Որպէս լուսաւորեցաւ եւ ի հաւատարիմ գրուցաց», արմուկ փրփած է երեք պնդումի վրայ: Ունակ կ'առաջարկէ փոխադրել Մաշքոցը իր Տարուն բնագաւառը, Հացեկ գիւղ կամ Աւսիւս քերես, Սահակ Պարբեւի հով. ուրիշներ՝ Գողթն ուր ամէնէն առաջ սկսաւ իր բարոգութիւնը եւ զգաց՝ հայ նշանագիրներով հայ դպրութիւն մը ձեռք բերելու առաջին յաջողութիւնը՝ Վաղարշապատի մէջ՝ Սուրբերու — Հռիփսիմեանց ամփոփուած տեղը՝ անոնց մօտիկ ամփոփել: Բայց այդ բոլոր առարկութեանց մէջ իր խօսքը կը բախեցնէ Վահան Ամասունի, նախ որ լուսանդան իր սիրելի ուսուցիչը եղած էր, երկրորդ որ երկրին զինուորական պետ էր ինքը: Եւ, այդպէս, բազմութեան գլուխը անցնելով, «արձանի յուղարկմամբ» կը քանդուի զանի իր Օսկան գիւղը:

Կորիւն եւ անոր ետեւէն անմիջական յաջորդ պատմագիր Ղազար Փարպեցի ոչինչ կը յիշատակեն այդ ու անոնց մասին: Մէջտեղ դրուած առարկութիւնները նկատի առնելով, հաւանական է որ զիսաւորապէս ճիշդ ըլլայ. ու ինչպէս Սահակը Բագրեւանդի կաթուածագործիւնը ճիշդ ըլլայ. ու ինչպէս Սահակը խառնելով, տարին իր հայրենական դիկտատարանէն, զիւրեք գործեր խառնելով, տարին իր հայրենական գիւղը, Աւսիւս, այդպէս ալ պիտի փափագէին շատեր Մաշքոցը քանի, ամէնէն առաջ, իր բնագաւառը: Իսկ Կորիւն կրնար զանց անցնել, ամէնէն առաջ, որոնք ծանօթ էին իր ժամանակակիցներուն եւ, ընել անոնք, բաներ, որոնք ծանօթ էին իր ժամանակակիցներուն եւ, գուցէ իր հաշիւովը, Մաշքոցի կեանքին երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող մանրամասնութիւններ: Ղազար հետեւած է Կորիւնի հաւատարմութեան:

Իբրեւ հայ նշանագիրներու պատմիչ՝ Ղազար Փարսեցի կուգայ Կորիւնէ անմիջապէս ետք. քէն ժամանակով կըսէր, բայց շատ ալ հեռի չէ: Իր դերը երկրորդական է: Վասն զի, իր խոստովանութիւնովը, գրի պատմութեանը տեղեկացած է Կորիւնի յանախաւոր ընթերցումովը:

Իր այդ մասին ունեցած փոքրիկ առաւելութիւն մը սա է որ կրնայ, ինչ ինչ մասերով, տողերով, իբրեւ լրացուցիչ նկատուիլ հայ բնօրինակներին:

Գալով անոր կենսագրական ծանօթութեանն ու մասենագրական գործերուն, գրոյկիս դիտաւորութենէն դուրս է՝ վերապահուած անուշտ իր սեփական գործերուն ճակատք դրոշմուելու:

4.

1.

Վրաստանի թագավորության անուն՝ հոգաժողով
 թեմայի համար՝ Երևանի Մարտիրոսի կողմից ուղղորդված

Մաքրոց եւ իր սկզբնա-

Կան ջանֆերս հայ

ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Թեան հասակին մէջ՝ ուսած է յունական դպրութիւն, պալատական զինուոր եղած Հայոց Խորով Թագաւորին արքունիքն ու պետական զաւիրներուն կարգը դասուած, վասն զի քարտուղարները յոյն և ասորի գրով կը խմբագրէին այն ատեն՝ Հայոց Թագաւորին վճիռներուն և հրովարտականներուն գործողութիւնները :

Ու Մաշոց տարիներով այնտեղ կանոնաւորապէս անթերի սպասարկելէ ետքը, վանականութեան կարգի փափագով կը մտնէ միաբանական եղբայրներու մէջ, և, վանականութեան տարազ ընդունելով, ընտիր երեւելի կը հանդիսանար, ձեռք քաշած ամէն երկրաւոր զբաղանքէ : Յետոյ անապատական կենցաղ յանձն առած, շատ տեղ քարանձաւներու մէջ կը կենար մեծ առաքել-նութիւնով և խստամբեր կեանքով՝ ընկերակցութեամբ ուրիշ շատ աղօթմասէր և սուրբ վարք ունեցող կրօնաւորներու . և առ տեւեց խորովի եղբօր՝ Վռամշապուհ-Հայոց թագաւորին մինչև և հինգերորդ տարին : Ու առ , ո՛վ որ ուզէ, կրնայ հաւաստիօրէն գիտնալ լուսահոգի Մայտոցին կորիւն աշակերտին գերքը կարգալով և տեղե-

կանալով անոր կիսնք ու վարքին, իր հայերէն նշանա-
գիրներու գիւտին թէ երբ, ո՛ւր և ո՛րուն ձեռքովը կը
գտնէ զանոնք՝ Հայոց Վառձապուն թագաւորին ջերմա-
գին խնդրանքովը: Այդ ամէնը կանխաւ պատմեց Կո-
րիւն, — հոգեւոր անձնաւորութիւն, ուրիշ մէնք ալ
ստուգապէս տեղեկացանք յաճախաւոր ընթերցումով:

Ճւ այդպէս երանելի Մաշտոցին բազմաթամանակեայ
մտածութիւնը զօրութիւն տուաւ իրեն որ անմխիթար
տրտմութեան մէջ էր՝ տեսնելով թէ հայ մանուկներ ի՛նչ-
պէս զո՛ւր աշխատանք և ժամանակի կորուստներ կ'ընեն,
ի՛նչպէս շատ թոշակներով, հեռաւոր ճամբորդութիւնով
ու երկար դեղերումներով կը մաշեցնէին իրենց օրերը
ասորական դպրոցներու մէջ՝ ասորերէն լեզուի համար,
վասն զի եկեղեցական պաշտամունքն և ս. Գրքի
ընթերցումը ասորական լեզուով կը կատարէին Հայոց
եկեղեցիներու և վանքերու մէջ: Եւ ատկէ ոչ բան մը
կրնային իմանալ այդպիսի մեծ երկրի մը բնակիչները և
ոչ օգտուիլ անոյ, ու հետեւանք կ'ըլլար պաշտօնեա-
ներուն համար զուր աշխատանք և ժողովուրդներուն
այլ բոլորովին անշահութիւն՝ ասորական լեզուէն բան
մը չհասկնալով: Երանելի Մաշտոց, երկար ժամանակ,
այդ բանը որոնելով կը յուզուէր խորապէս: Մանաւանդ
թէ, ինչպէս կարծուած էր, զոյութիւն ունէին հայերէն
լեզուի նշանագիրներ որոնց չնորմաւ կարելի է սեփական
ձայնով և ո՛չ թէ մուրացիկ լեզուով ամէն եկեղեցիներու
մէջ շահիլ բոլոր հոգիները:

2.

Մաշտոց այդպէս զօրացած կը դիմէ Հայոց Ս. Սահակ
կաթողիկոսին, կը գեղեցանէ անոր՝ իր բազմաթամա-
նակեայ մտածութիւնով փնտռածը: Հայրապետը կը

քաջայերէ գանի իր մտածումներուն մեջ, կը խոստանայ
անոր իր օժանդակութիւնը նեղ պայրագային, և կ'ըսէ.
«Արիացի՛ր, քեզի օգնականներ ալ կուտամ քահանանե-

րէն, միայն թէ նշանագիրներու գիւ-
տը շատ զփուար ըլլալուն, թագա-
ւորին ալ զգացնենք այդպիսի մեծ և

կարեւոր հարցի մը պէտքը, վասն զի, ասկի ո՛չ շատ
օրեր առաջ, եկեղեցիին մէջ այդպիսի կարօտութեան մը
խօսքը անցած ատեն, մարդուն մէկը ըսած է թէ գիւղի
մը մէջ հայերէն նշանագիրներ տեսած է եպիսկոպոսի մը
քով, և թագաւորն ալ միտքը պահելով այդ խօսքը՝
ինծի պատմեց»:

Եւ Հայոց Կաթողիկոսը՝ Ս. Սահակ, երանելի Մաշ-
տոցին հետ, մտնելով Վառձապուն թագաւորին քով,
այդ պէտքին անհրաժեշտութիւնը կ'իմացնեն անոր:
Թագաւորը յիշելով վանականին իրեն հետ խօսածները
հայ նշանագիրներու մասին, կը պատմէ անոնց և կ'ու-
րախացնէ զիրենք: Ասոնք երկուքը լսելով ատիկա՝ կը
փութացնեն թագաւորը ըսելով թէ ժամանակ մի՛ կոր-
սնցնէր այդ մեծ գիւտին համար որ մեծապէս օգտակար
է Հայաստանի, մանաւանդ քու օրովդ, վասն զի արքա-
յական իշխանութենէդ աւելի շահաւոր է քեզի ապա-
գայի տեսութեամբ. և որով յիշատակդ անմոռաց կը
պահուի:

Թագաւորը բախտաւորութիւն համարելով որ իր
թագաւորութեան ատեն այդպիսի փափագ մը ծնունդ
ստած է երկրին մէջ, խիղիճ վահրիճ կոչուած երէց մը
հրովարտակով կը զրկէ Հարէլ անունով երէցի մը որ
առաջնուրէն թագաւորին պատմած էր թէ հայ նշանա-
գիրներ կը գտնուին իրեն մերձաւոր Դանիէլ անունով
բարեպաշտ եպիսկոպոսի մը քով: Երանելի Հարէլ ընդու-

մարտիրոսական ուխտերու. մեծ ու փոքր, հոգիով շահուած, ս. հաղորդութենէ տուն կը զառնային սաղմոսելով, յորդորակներ երգելով հրապարակի մէջ, փողոցի մէջ, տան մէջ(*):

(*) Փարպեցիին մէջ Ս. Սահակի եւ Մաւսնոցի մահուան նշանաւոր գաները շատ համառօտ են, այնպէս որ, Կորիւնէ ետք ո՛չ մէկ հետաքրքրական տղ կը գտնենք. այդ պատճառաւ զանց րիւնք քարգմանութիւնը: Միայն կարեւոր բան մը, Փարպեցիէն աւանդուած, սա է որ Մաւսնոցի հրամանովը, անոր մահուրնէ ետք, Յովսէփ, Վայոց Ձորէն, յաջորդեաց զարոռ Հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց, այսինքն է, աւելի նիւթը, շարունակեց, Մաւսնոցի պէս, հայրապետական տեղապահութիւնը, ինչպէս որոշ կերպով գրած է Խորենացի, եւ շատ մօրին բացատրութեամբ՝ Կորիւն:

ԽՈՐԵՆԱՑԻԻ ՄԱՍԻՆ

Խորենացի, շա՛տ աւելի յետագոյն գրիչ, — նոր քննադատական տեսութեամբ՝ Ուրբեորդ դարու հեղինակ, — հայ նշանագիրներու գիւտին եւ Ն. դարու գրական շարժմանը իբրեւ պատմիչ, բնականաբար, ոչ մէկ հետաքրքրութիւն պիտի արթնցնէր եթէ չունենար, զոնք տեղ տեղ, մանրամասնութիւններ որոնք իր ժամանակին խօսուելու անանդութիւններէն եղած պիտի ըլլան:

Խորենացիին սեփական է՝ Մաւսնոց(*) անունին տեղ Մեւրոյ անունակոչութիւնը. ու զարմանալի է, մինչեւ Փարպեցի գոյութիւն չունի այդ անունը. Խորենացիէն սկսեալ՝ մեր նշանագիրներու հեղինակը կը ճանչցուի Մեւրոյ անունով: Անկէ աւելի միայն այդ կոչումն է որ տիրող եղած է քե՛զ գիրքերու մէջ եւ քե՛զ Ազգիկն մեզ ամեն տեղ: Խորենացիին, անշուշտ, ինքնիրմէ չէր կրնար ստեղծել այդ անունը, որով կ'երեւի քե՛զ գրական-դասական Մաւսնոց անունին հետ ճամբայ եղած է, միեւնոյն ասեմ, Մեւրոյ անունը, աւելի ժողովրդական, ու այդպէս ալ հասած մեզի:

և.

(*) Իր ամբողջ գրքին անգամ մը միայն յիշատակած է Մաւսնոց:

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

1.

Մեսրոպ, Տարոնի Հացեկ գիւղէն, սնած ու կրթը-
ւած է Մեծն Ներսէսի մօտ, և, անոր աշխարհէս փոխ-
ուելէ ետքը, արքունական պալատին մէջ քարտուղար

Մեսրոպի մասին կարգուած: Եւ որովհետեւ սիրեց
սեղեկութիւններ մենակեցութիւնը, — ինչպէս ըսուած

է թէ դէպի նաւահանգիստ կը փու-
թայ խողովուած նաւը և անապատ կը փնտռէ համբե-
րատար մարդը, նոյնպէս ալ ինքը քաջուելով աշխար-
հական զբաղմունքէ և դէն գցած երկրաւոր պատիւը,
կը վազէր երկնաւորին ետեւէն: Ու երթալով կը բնակի
Դողթն գաւառ՝ մենակեցութեան կենցաղ յանձն առնե-
լով: Ինքն է որ, երբ Տրդատի օրերէն մինչեւ այդ
ժամանակ հոն թագնուած աղանդը(*) մէջտեղ ելաւ Արշա-

(*) Ըստ Կորնիլի՝ Բարբախանոս աղանդ: Երբ կարելի չեղաւ
աղանդաւորները ուղղութեան բեռելու հնարք մը գտնել, ձեռք կ'առ-
նէր քրտառացուցիչ գաւազանը, ծանր պատիժներով բանտէրու,
սանջանքներու եւ գեղարաններու կը մասնէր զանոնք: Ու երբ ասոնցմով
ալ փրկութիւն չէր ըլլար, զանոնք խաբելով մրտէշով եւ սեռակ
սեռակ խայտառակութիւններով դուրս կը նետէին երկրէն: Մեսրոպի
պէս մարդու մը համար, ընդունելով հանդերձ իր ջերմ կրօնասիրու-
թիւնը, չափէ դուրս վերագրումներ են ասոնք. եւ կամ աղանդը իր
մէջ ունեցած ըլլալու եր այնպիսի հանգամանքներ որոնք ասիպած
ըլլան Մեսրոպի խոստութիւն բանեցնել սալ իբրեւ միջոց զգասու-
թեան: Ըստ Ազգապատմութիւնի՝ աղանդին ծագումը կը կարծուի Աստ-
րիէէն. աղանդաւորները կը կոչուէին Մոզկեայի՝ ասորական Մեծե-
րուն բառէն առնալով. իսկ վարդապետութիւնը եր աւելորդ

Վրոնեսաց թագաւորութեան անդօրութեան ատեն, արմա-
տախիւ ըրաւ այդ չարիքը նոյն գաւառի՝ Շարիթ իշխա-
նին օգնութիւնովը:

Երանելի վարդապետը, իր առաքելութեան ատեն,
բաւական զփութարութեան կը հանդիպէր, վասն զի ինքն
էր ընթերցողն ու քարգնանիչը, ու եթէ ուրիշ մը կար-
դար, թարգմանիչ չըլլալուն համար՝ ժողովուրդը ոչինչ
կը հասկնար: Ասոր համար՝ որոշեց հայերէն լեզուի
հնարքովը զբաղել, ու այնուհետեւ ինքզինքը տուաւ
աշխատանքի, ամէն տեսակ տաժանքոտ փորձերու:

Իր քարեքայտութենէն՝ այդ ժամանակ վասպուրա-
կէս Կաթողիկոս վախճանած ըլլալուն, Խորով թագա-
ւոր անոր յաջորդ կը կարգէ Սահակ՝ Մեծն Ներսէսի
որդին, որ անթերի էր իր հոգեւոր պաշտամունքին մէջ
անոնց պէս որ անապատին մէջ են, ու երկիրը կը հոգար
անոնց պէս՝ որ աշխարհի մէջ են: Մեսրոպ զիմելով
Կաթողիկոսին հայ նշանագիրներու համար, իրմէ աւելի
փափագող գտաւ այդ բանին հալսկոպոսապետը: Բայց
չատ ջանքերէ և բնաւ օգուտ չգտնելէ ետքը, դարձեալ,
աղօթքի կ'ապաւինի: Հետեւաբար՝ իրարմէ զատուելով,
Մեսրոպ իր տեղը կը դառնար՝ յանձն առնելով ճգնողա-
կան տառապանքը:

Վրամ հրամայեց Վրամշապուհին որ Միջագետք
իջնէ՝ խաղաղեցնելու համար յոյն և պարսիկ զործակալ-
ներու չփոթութիւններն և դադրեցնելու զօրքերուն բաղ-
խունքը: Թագաւորը այդ տեղ բաւական նեղութիւն

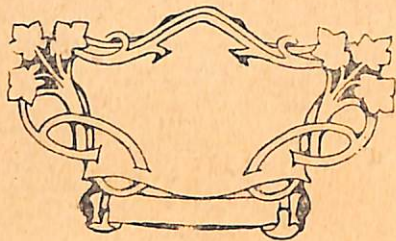
համարել ամէն օրէնք եւ պաշտամունք եւ ամէն պղծութիւն գործ
դնել՝ պարզ աղօթք մը բաւական սեպելով ամէն մեղքէ: Երբեք
համար: Հեթանոսութեան մնացորդ կը համարուի աղանդը, ինչպէս
կ'անուանէ Խորենացի Արմատ զառնութեան ներանուական աղան-
դոյն, ի ժամանակի անիշխանութեան ի վեր երեւեալ:

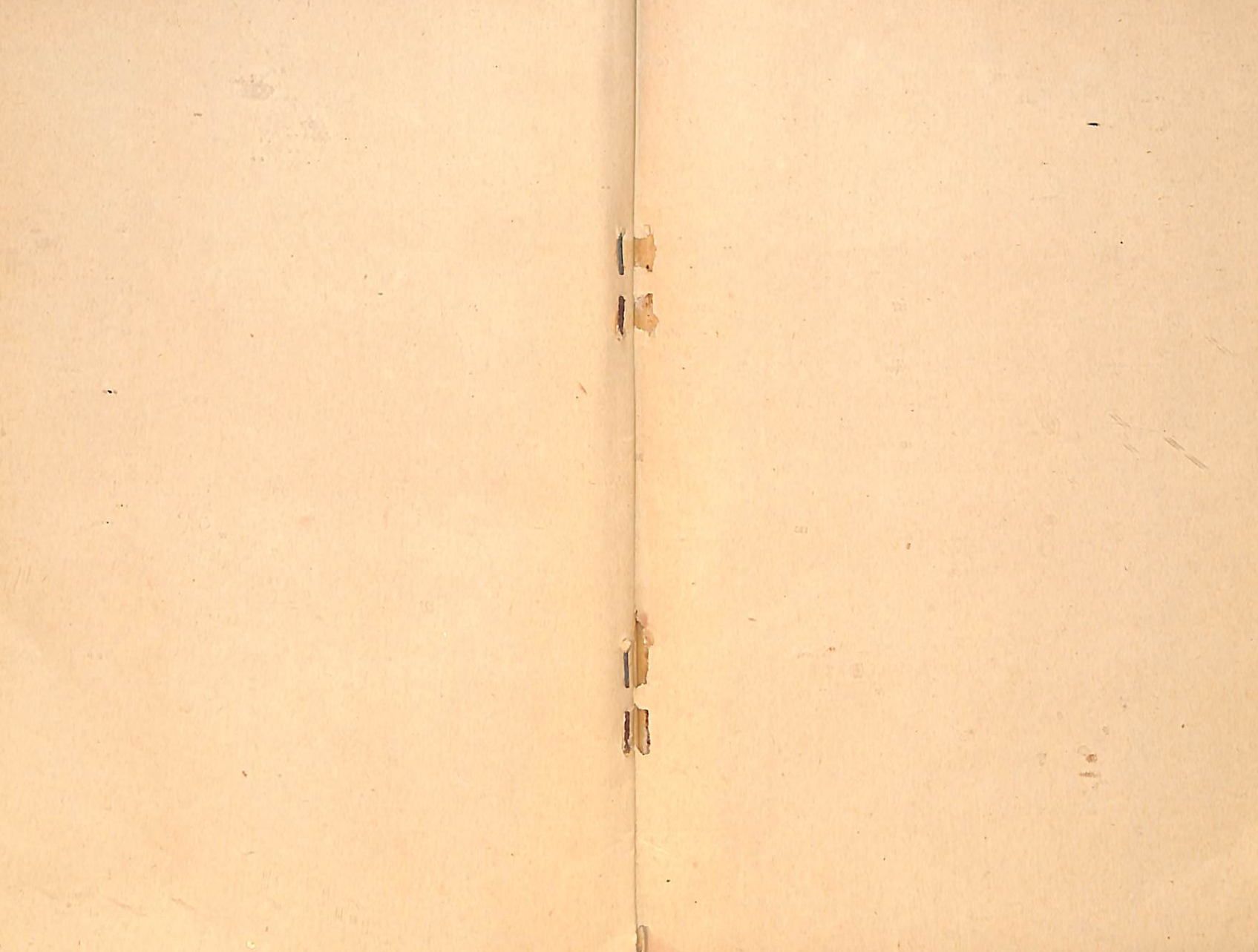
39

չորոճն լոյս մը, ընդ աօդոյ, — խաչի նման — կեցած տանը վերեւ ուր երանելին հոգին աւանդեց. ո՛չ լոյսին ծագումը արագօրէն ելագծ է և ո՛չ իր անցքը, կամ թէ քիչերու միայն տեսանելի, այլ թէ ամբողջ բազմութեանը այնպէս որ անհաւաստեւէն շատեր մկրտուած են: Այն ատեն չիլոթ ու աղմուկ փրթած է ամբոխին մէջ որ երեք մասի բաժնուած է առաջարկելու թէ ո՛ւր պէտք է հանդէսեցնել այն մարմինը՝ որ մահուէն առաջ մեռելութեան կրթուած է: Մաս մը կ'ըսէր տեղափոխել զանի իր Տարոն բնագաւառը(*). երկրորդ մաս մը կը պնդէր՝ Գողթն որ ամէնէն առաջ իրեն աշակերտեցուց. և ուրիշներ ալ հոն, Վաղարշապատի մէջ՝ սուրբերուն կայքը տեղափոխել: Բայց կը յաղթէ Վահան Ամատունի որ զօրաւոր էր հաւատքով և մարմնական իշխանութիւնով, վասն զի Պարսիկները, այն ժամանակ, անոր վստահացած էին Հայաստանի հազարապետութիւնը: Այսպէս վերցնելով դագաղը՝ կը տանի արժանի յուզարկաւորութեամբ իր Օշական(**) գիւղը այն խաչանշան տեսիլն ալ կ'երթայ դագաղին վերեւէն՝ բոլոր ժողովուրդին աչքին առջեւ մինչեւ որ զանի կը հանդէսեցնեն իր Վահան և Թաթիկ աշակերտները. ու, յետոյ, աներեւոյթ կ'ըլլայ նշանը:

(*) Խորէն Ստեփանէի մեկնութիւնովը՝ Համատացի, այսինքն՝
ընտանիքին ծագումը այդ քաղաքէն:

Ըստ Լէօի, միջէ տառերու գիւտի մէջ զլիաւորը պայմանական նշաններ զծագրելն է: Ի հարկէ՝ ոչ: Հայոց աշխարհի մէջ կար կենդանի լեզու մը, բաժնուած բազմաթիւ բարբառներու: Իւրաքանչիւր հայաբնակ գաւառ, ինչպէս յայտնի է, ունի իր առանձին բառակազմական և հնչիւնական ձեւերը: Պէտք էր գտնել Հայոց լեզուի էական, ամէն տեղի համար ընդհանուր յատկութիւնները. պէտք էր տարրալուծել այդ լեզուն, գտնել անոր բոլոր ձայները, հնչիւնները, յարմարցնել իւրաքանչիւր առանձն յայտնի հնչիւնի մը, բայց այնպէս որ լեզուն չզրկուի իր զարդարանքէն որոնք նրբութիանց, երանգներու մէջ են: Պէտք էր այնպէս ընել որ լեզուն ամբողջովին հանդէս գար գիրերու մէջ, առանց պակասութեանց, առանց խեղամիւրումներու: Ահա իսկապէս վիժխարի աշխատանքը, ահա մտատանջութեանց կոյտ մը, որուն մէջ հանճարը միայն կրնայ իր զլուխը չկորսնցնել: Տառերու արտաքին ձեւը երկրորդական հարց է, ներքինն է զլիաւորը, հոգին է: Լեզուն տարրալուծելով, Մեսրոպ զտու բազմաթիւ տեղական տարրեր, այսինքն այնպիսի հնչիւններ որոնք հայերէն լեզուին էին յատուկ: Ահա այդ հնչիւններու համար ան ինքնիրովն հնարեց տառեր ու այդպէս լրացուց և ճոխացուց իր Ալբուրները: (Տես Ս. Միսրոպ էջ 175):

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0431291

12.696